

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.79>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ

Шовкун А.А.,

*аспірантка кафедри адміністративного права**Національного юридичного університету**імені Ярослава Мудрого*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1169-1455>

Шовкун А.А. Зарубіжний досвід управління системою надання безоплатної правничої допомоги.

Вказана стаття присвячена аналізу позитивного зарубіжного досвіду управління системою надання безоплатної правничої допомоги (далі – БПД) таких країн як: Республіка Польща, Литовська Республіка, Естонська Республіка та Республіка Болгарія з метою подальшого застосування та впровадження окремих його елементів під час реформування системи управління БПД в Україні.

Також, у даній статті детально проаналізовано нормативно-правові основи управління сферою надання БПД вказаних країн, в тому числі: Закон Республіки Польща «Про безоплатну правову допомогу та правову освіту», Закон Литовської Республіки «Про гарантовану державою правову допомогу», Закон Естонської Республіки «Про державну правову допомогу», Закон «Про правову допомогу» Республіки Болгарія. Також, у статті ґрунтовно досліджено особливості надання БПД у вищезазначених країнах. Разом з цим, перелічено основні завдання суб'єктів управління системою БПД, особливості повноважень, мету їх діяльності, особливості внутрішньої структури роботи, а також взаємодію органів управління між собою. Охарактеризовано основні відмінності законодавчого регулювання управління сферою надання БПД вказаних країн. При цьому, акцентовано увагу на тому, що у більшості з досліджуваних країн функціонує спеціальний орган управління сферою надання БПД, однак у Естонській Республіці такий орган не створюється. В Україні таким органом є Координаційний центр з надання правничої допомоги, який є самостійним суб'єктом управління. Також, з огляду на існування в Законі Естонської Республіки «Про державну правову допомогу» законодавчого регулювання питання подання особою запиту про надання державної правової допомоги у міжнародних справах, запропоновано в подальшому передбачити таку можливість і для осіб, які потребують такої допомоги в Україні.

Крім того, у статті наголошено на необхідності розробки законодавчої основи для впровадження в Україні Єдиного реєстру надання безоплатної правничої допомоги з віднесенням його до сфери управління Координаційного центру з надання правничої допомоги. Створення Єдиного реєстру надання безоплатної правничої допомоги значно полегшить ведення суб'єктами, уповноваженими на надання правничої допомоги, документування, звітності, аналітики, а також зменшить час на уточнення організаційних питань, які виникають під час прийняття рішення про надання БПД.

Ключові слова: правова допомога, безоплатна правнича допомога, управління, система управління, суб'єкти управління, зарубіжний досвід.

Shovkun A.A. Foreign experience in managing the system of providing free legal aid.

The scientific article describes the positive foreign experience in managing the free legal aid system in such countries as the Republic of Poland, the Republic of Lithuania, the Republic of Estonia, and the Republic of Bulgaria for further application and implementation of its elements in reforming the system of free legal aid management in Ukraine.

Furthermore, this article analyzes the regulatory and legal framework for managing the provision of free legal aid in the abovementioned countries, including the Free Legal Aid and Education Act in the Republic of Poland, the Law on State Guaranteed Legal Assistance in the Republic of Lithuania, State Legal Aid Act in the Republic of Estonia, and the Legal Assistance Act in the Republic of Bulgaria. The article highlights the features of providing free legal assistance in abovementioned countries. Besides, we have listed the main tasks of the subjects of management of the free legal aid system, the features of their powers, the purpose of their activities, the features of the internal structure of work, as well as the interaction of management bodies with each other. The article characterizes the main differences in the legislative regulation

of the management of the sphere of providing free legal aid in the abovementioned countries. At the same time, the article emphasizes that in most of the countries studied there is a special governing body for the provision of free legal aid, but in the Republic of Estonia, such a body is not created. In Ukraine, such a body is the Coordination Centre for Legal Aid Provision, which is an independent subject of management. Moreover, given the existence of legislative regulation on the issue of filing a request for state legal assistance in international affairs in the State Legal Aid Act (the Republic of Estonia), the article proposes to further provide such an opportunity for persons in need of such assistance in Ukraine.

In addition, the article emphasizes the need to develop a legislative framework for the establishment of the Unified Register of Free Legal Aid Provision in Ukraine with its assignment to the management of the Coordination Center for granting the right of assistance. The creation of the Unified Register of Free Legal Aid Provision will significantly facilitate the maintenance of documentation, reporting, and analytics by the entities authorized to grant the right, and also reduce the time for clarifying organizational issues that arise when making a decision on the provision of free legal assistance.

Key words: legal assistance, free legal aid, management, management system, subjects of management, foreign experience.

Постановка проблеми. Сучасна система надання безоплатної правничої допомоги в Україні є унікальною та має достатньо розгалужений характер. З прийняттям Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [1], який нині має назву «Про безоплатну правничу допомогу» система управління вказаною сферою адаптувалася до потреб суспільства, однак наразі все ще існує необхідність в її модернізації, враховуючи позитивний досвід тих зарубіжних країн, яким притаманна схожість системи організаційно-правового регулювання безоплатної правничої допомоги (далі – БПД).

Стан опрацювання. Дослідженню особливостей зарубіжного досвіду надання БПД у своїх наукових працях приділяли увагу такі вчені як Ю.П. Битяк, О.Ф. Скакун, В.В. Сахнюк, М.В. Статіна, Ю.Т. Шрамко та інші. У той же час, проблематика управління системою БПД є не достатньо вивченою, цим питанням відведена дещо менша увага серед українських правників.

Метою даної статті є аналіз зарубіжного досвіду управління сферою надання безоплатної правничої допомоги у таких країнах як: Республіка Польща, Литовська Республіка, Естонська Республіка та Республіка Болгарія, для подальших висновків про ефективність української мо-

делі управління БПД, а також надання пропозицій щодо її покращення.

Виклад основного матеріалу. В цілому загальні вектори розвитку сфери надання БПД в Україні спрямовані на запровадженні нових та більш ефективних підходів в управлінні, підвищенні якості та доступності правничих послуг. Однак, у порівнянні з такими країнами, як Республіка Польща, Литовська Республіка, Республіка Болгарія, Естонська Республіка, українська система управління почала упорядковуватися значно пізніше.

Особливості надання безоплатної правничої допомоги залежать, в першу чергу, від економічних, політичних, культурних та соціальних складових будь-якої держави. Однак, попри те, що інститут надання БПД функціонує достатньо давно, наразі не існує єдиної її моделі. Водночас застосування якогось конкретного управлінського підходу при наданні БПД є не можливим без аналізу наступних складових: особливостей функціонування державної системи, нормативно-правового підґрунтя, суб'єктів надання БПД, категорій осіб, які мають право на її отримання, порядку та способу надання такої допомоги, фінансових можливостей держави, оскільки саме держава виділяє бюджетні кошти на надання такої допомоги.

В Україні управління системою надання БПД здійснюється за участю таких суб'єктів, як Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України (далі – Мін'юст) та Координаційний центр з надання правничої допомоги (далі – Координаційний центр).

Детальніше розглянемо управлінську систему надання БПД в Республіці Польща. Загальні питання надання БПД в Республіці Польща регулюються Законом «Про безоплатну правову допомогу та правову освіту» від 05 серпня 2015 року (Free Legal Aid and Education Act) [2].

Реалізація громадянами свого права на отримання БПД в Республіці Польща здійснюється за сприяння Міністерства юстиції (Ministerstwo Sprawiedliwości). Відповідно до змісту Закону «Про безоплатну правову допомогу та правову освіту» організація надання безоплатної правової допомоги в Республіці Польща належить до сфери діяльності Міністра юстиції та інших органів державного управління відповідно до їх компетенції. Саме Міністр юстиції проводить оцінку виконання завдань у сфері надання безоплатної правової допомоги. Також до повноважень Міністра юстиції входить формування Ради з питань безоплатної правової допомоги та правової освіти, яка є консультативно-дорадчим органом при Міністрі юстиції та діяльність якої, зокрема, полягає у здійсненні аналізу виконання завдань у сфері надання БПД та правової освіти, внесенні пропозицій щодо покращення організації

діяльності вказаної сфери управління; наданні висновків щодо проектів нормативно-правових актів у сфері надання БПД та правової освіти тощо.

Окрему роль в системі управління БПД відіграє повітовий староста, який складає інформаційні довідки, висновки про надання БПД, надає їх компетентним суб'єктам та виконує здебільшого організаційно-технічні завдання, однак має вплив на покращення якості надання правничих послуг.

При цьому одним із позитивних аспектів в управлінні вказаною сферою є те, що вся польська система правової допомоги ґрунтується на співпраці органів місцевого самоврядування та адвокатських самоврядних організацій з центральними державними органами, які контролюють і фінансують виконання поставлених завдань.

Також надзвичайно цікавим у питанні управління системою надання БПД є аналіз позитивного досвіду Литовської Республіки. Загальні питання організації та надання правової допомоги у Литовській Республіці регулюються Законом Литовської Республіки «Про гарантовану державою правову допомогу» від 28 березня 2000 року № VIII-1591 (Republic of Lithuania Law on State-Guaranteed Legal Aid) [3]. На відміну від Республіки Польща, вказаний Закон має збірну назву та включає в себе особливості надання як платної, так і безоплатної правової допомоги, однак вона у обох випадках гарантована державою.

Розділ 2 Закону Литовської Республіки «Про гарантовану державою правову допомогу» присвячений управлінським питанням надання правової допомоги та складається із 6 статей: стаття 5 – органи управління гарантованої державою правової допомоги; стаття 6 – функції уряду у сфері надання гарантованої державою правової допомоги; стаття 7 – функції Міністерства юстиції у сфері надання гарантованої державою правової допомоги; стаття 8 – функції муніципальних установ у сфері надання гарантованої державою правової допомоги; стаття 9 – Гарантована державою служба правової допомоги; стаття 10 – функції адвокатури у сфері надання правової допомоги, гарантованої державою. Зі змісту статті 5 даного закону вбачається, що суб'єктами управління системою надання гарантованої державою правової допомоги є: Уряд Литовської Республіки, Міністерство юстиції, муніципальні установи, Гарантована державою служба правової допомоги, адвокатура.

Основні функції Уряду Литовської Республіки полягають, зокрема, у законодавчому встановленні рівня доходів та майнового стану осіб, які мають право на отримання вторинної правової допомоги. Разом з цим, функція за-

гального управління сферою надання гарантованої державою правової допомоги покладена на Міністерство юстиції, яке достатньо тісно взаємодіє з Урядом, оскільки подає на його розгляд проекти нормативно-правових актів з питань надання гарантованої державою правової допомоги. Міністерство юстиції здійснює контроль за виконанням вказаного Закону та інших нормативно-правових актів, а також моніторинг за наданням правової допомоги. Перелічені функції не є виключними, оскільки Міністерство юстиції виконує й інші функції. Однак, з метою забезпечення ефективного виконання покладених на Міністерство юстиції функцій утворюється Координаційна рада з питань гарантованої державою правової допомоги, яка є колегіальним дорадчим органом, який діє на громадських засадах.

Українським аналогом Координаційної ради з питань гарантованої державою правової допомоги є Наглядова рада Координаційного центру, яка також утворюється Міністерством юстиції України. Однак, має дещо інше функціональне призначення.

Основою відмінності між вказаними органами є те, що Координаційна рада з питань гарантованої державою правової допомоги Литовської Республіки є дорадчим органом, що діє на громадських засадах. Тоді як Наглядова рада Координаційного центру утворена в межах спеціального органу управління системою надання БПД в Україні – Координаційного центру, який є державною установою.

При цьому до складу Координаційної ради з питань гарантованої державою правової допомоги Литовської Республіки входять представники Комітету з правових питань та Комітету з прав людини Сейму Литовської Республіки, Міністерства юстиції, Міністерства фінансів, асоціації місцевих органів влади, адвокатура, товариство юристів, асоціація суддів, інші установи та асоціації, діяльність яких пов'язана з наданням гарантованої державою правової допомоги або захистом прав людини. Тоді як склад Наглядової ради затверджується Мін'юстом за результатами проведеного конкурсу.

Відмінними є також і завдання, якими наділені Координаційна рада з питань гарантованої державою правової допомоги Литовської Республіки та Наглядова рада Координаційного центру в Україні.

Основними завданнями Координаційної ради з питань гарантованої державою правової допомоги є внесення пропозицій щодо вдосконалення політики надання правової допомоги, щодо прийняття та внесення змін до нормативно-правових актів, щодо надання первинної правової допомоги, а також щодо діяльності Гарантованої державою служби правової допомоги Литовської Рес-

публіки. Крім того, Координаційна рада аналізує звіти, подає пропозиції щодо потреби у коштах з державного бюджету для надання правової допомоги, а також щодо встановлення розміру гонорару адвокатам.

Тоді як основними завданнями та функціями Наглядової ради в Україні відповідно до Положення «Про Координаційний центр з надання правової допомоги» (в редакції від 27.06.2023) є схвалення за поданням директора Координаційного центру: пропозицій щодо стратегічних та пріоритетних напрямів розвитку системи надання БПД та удосконалення її структури; річних планів діяльності та звітів Координаційного центру; надання директору Координаційного центру консультативної допомоги щодо стратегічних питань його діяльності та його територіальних відділень; ідентифікація та оцінювання ризиків (політичних, фінансових та інших), надання директору Координаційного центру рекомендацій щодо шляхів запобігання виникненню ризиків або усунення їх та пропозицій щодо мінімізації можливих негативних наслідків; оцінювання діяльності директора Координаційного центру шляхом заслуховування звітів; здійснення нагляду за діяльністю системи надання БПД тощо [4].

Найбільш цікавим для нас є довід роботи та функціонування такого органу управління як Гарантована державою служба правової допомоги Литовської Республіки, основним завданням якої є забезпечення та координація надання гарантованої державою правової допомоги. Гарантована державою служба правової допомоги підпорядковується Міністерству юстиції та щорічно подає йому звіти про свою діяльність.

Достатньо схожим за функціональним призначенням в Україні є Координаційний центр з надання правової допомоги. Однак, основною відмінністю є те, що Координаційний центр має територіальні відділення -центри з надання безоплатної правової допомоги, які утворюються з урахуванням потреб відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Тоді як Гарантована державою служба правової допомоги Литовської Республіки має адміністративно-територіальні підрозділи, територія яких встановлюється Міністром юстиції з урахуванням територій діяльності обласних судів.

Натомість, в Естонській Республіці спеціальний орган, який здійснює загальне управління системою надання безоплатної правової допомоги не створюється. Однак, до управління сферою надання БПД залучені Міністерство юстиції та Міністерство фінансів, адвокатура, суди та прокуратура. Гарантовані державою види правової допомоги, умови і порядок її отримання в Естонській Республіці регулює Закон «Про державну правову допомогу» (Riigi õigusabi seadus) від 28

червня 2004 року [5]. Досить цікавим для нас є норми вказаного Закону, які стосуються можливості подання запиту про надання державної правової допомоги у міжнародних справах, адже Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» такої можливості не передбачено. Особливостям надання правової допомоги з міжнародних спорів присвячений також і окремий розділ 8 Закону «Про правову допомогу» Республіки Болгарія. З огляду на існування тенденції серед осіб, якими було використано всі національні засоби правового захисту у справі, звернення до міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, доцільно передбачити законодавчу можливість надання такої допомоги особам на безоплатній основі. Разом з ним, чинним Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» передбачено лише надання уповноваженими суб'єктами письмового роз'яснення про порядок звернення до відповідних установ, у разі якщо особі було відмовлено у наданні безоплатної вторинної правничої допомоги на підставі пункту 5 частини першої статті 20 вказаного Закону (особа використала всі національні засоби правового захисту у справі, з якої звертається за наданням безоплатної вторинної правничої допомоги) [1].

Закон «Про державну правову допомогу» Естонської Республіки (Riigi õigusabi seadus) визначає, що єдиним суб'єктом, який уповноважений на надання державної правової допомоги є адвокат, що здійснює свою діяльність відповідно до Закону «Про адвокатуру» з урахуванням особливостей Закону «Про державну правову допомогу» [5].

У Республіці Болгарія діє чинний Закон «Про правову допомогу», який регулює надання правової допомоги в кримінальних, цивільних та адміністративних справах, які розглядаються всіма судами, а також у позасудовому порядку [6]. Даний Закон є загальним та регулює питання надання як оплатної, так і безоплатної правової допомоги. Відповідно до статті 2 вказаного Закону правова допомога надається адвокатами та фінансується державою.

Окремий розділ 2 Закону «Про правову допомогу» Республіки Болгарія присвячений органам правової допомоги, які, зокрема, здійснюють управління вказаною сферою регулювання. Так, в управління системою надання правової допомоги залучений, зокрема, Міністр юстиції, який розробляє, координує та реалізує державну політику у сфері правової допомоги. Правова допомога у Республіці Болгарія організовується Національним бюро правової допомоги та радами адвокатів [6]. Національне бюро правової допомоги є незалежним державним органом, який, зокрема, здійснює загальне та методич-

не управління діяльністю з надання правової допомоги, шляхом видання обов'язкових до виконання приписів щодо застосування закону та підзаконних актів; готує проекти бюджету на правову допомогу та розпоряджається бюджетними коштами; організовує ведення Національного реєстру правової допомоги та оплачує надану правову допомогу, готує проекти законів та інших нормативних актів у сфері правової допомоги, аналізує інформацію, необхідну для належного планування та управління, а також сприяє розвитку системи правової допомоги; приймає рішення про реєстрацію, відмову в реєстрації або виключення адвоката з Національного реєстру правової допомоги; приймає рішення про відмову в оплаті правової допомоги або про повернення одержаної винагороди у випадках, коли правову допомогу було надано недобросовісно або некомпетентно у конкретній справі; здійснює міжнародно-правове співробітництво у сфері правової допомоги. Крім того, на Національне бюро правової допомоги покладена і функція контролю за наданням правової допомоги.

Під час здійснення своєї діяльності Національне бюро правової допомоги взаємодіє з Вищою радою адвокатів, Радами адвокатів, органами юстиції та Міністерством внутрішніх справ, Міністерством фінансів та Міністерством юстиції, з Держагентством у справах біженців, з Держагентством «Національна безпека» та з іншими державними та муніципальними органами, у зв'язку з наданням правової допомоги.

Національне бюро правової допомоги складається з п'яти членів: голови, заступника голови та трьох членів. Голова Національного бюро правової допомоги відповідно до покладених на нього повноважень організовує та спрямовує його діяльність, призначає на посади та звільняє з посад державних службовців, укладає та розриває трудові договори з працівниками, подає щорічний звіт Раді Міністрів, Вищій раді адвокатів та Вищій раді правосуддя про діяльність Національного бюро правової допомоги, здійснює особисто або через уповноважених ним осіб перевірку виконання Закону «Про правову допомогу» Республіки Болгарія тощо. У межах наданих йому повноважень голова Національного бюро правової допомоги видає накази.

Також в структуру суб'єктів управління системою надання правової допомоги Республіки Болгарія включені ради адвокатів, які організовують надання правової допомоги у відповідному судовому окрузі. При цьому, випадки надання правової допомоги саме на безоплатній основі визначені статтею 22 Закону «Про правову допомогу» [6].

Проаналізувавши правові основи управління системою надання БПД зарубіжних країн, при-

ходимо до висновку про наявність у більшості з них спеціального органу управління сферою надання БПД. В Україні аналогом такого органу є Координаційний центр з надання правничої допомоги (Coordination Centre for Legal Aid Provision). Підкреслимо, що вказаний орган має збірну назву «з надання правничої допомоги», і виходячи з назви можна зробити висновок, що центр охоплює весь спектр правничої допомоги: як платної, так і безоплатної. Однак, відповідно до пункту 1 Положення про Координаційний центр, останній утворений з метою формування та забезпечення функціонування в Україні ефективної системи саме безоплатної правничої допомоги, забезпечення її доступності та якості [4].

Про доцільність створення окремого органу або структури з будь-яким формальним статусом, яка б наглядала за наданням правової допомоги як за цілісною системою, наголошують також А.П. Лимар та Л.Л. Прокопенко, підкреслюючи, що цей орган повинен мати достатні кадрові ресурси та достатню фінансову спроможність для нагляду за функціонуванням усієї системи правової допомоги [7, с. 25].

Крім того, варто наголосити, що існує необхідність у створенні Єдиного реєстру надання безоплатної правничої допомоги, враховуючи особливості функціонування подібних систем в зарубіжних країнах.

Так, в Естонській Республіці функціонує інформаційна система державної правової допомоги [5]. Інформаційна система державної правової допомоги – це база даних державної інформаційної системи, що ведеться для організації надання державної правової допомоги, метою якої є: електронне ведення даних для найменування суб'єкта надання державної правової допомоги; електронне ведення сплати збору за державну правову допомогу та відшкодування витрат; забезпечення електронного доступу до даних членів адвокатського об'єднання; забезпечення швидшої доступності державної служби правової допомоги; отримання статистичного огляду щодо надання послуг з державної правової допомоги. Створення законодавчої бази для подальшої розробки такої системи в Україні полегшило б низку організаційних питань, які виникають під час прийняття рішення про надання БПД. При цьому, у Республіці Болгарія функціонує єдина інформаційна система електронного звітування всіх рад адвокатів про надання правової допомоги, яку створює Національне бюро правової допомоги [6]. Також, Національне бюро правової допомоги веде Національний реєстр правової допомоги адвокатів, закріплені для надання правової допомоги у судових округах відповідних районних судів (стаття 31

Закону «Про правову допомогу» Республіки Болгарія).

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що кожна із розглянутих вище країн має свої унікальні системи управління БПД, які вибудовані таким чином, аби якнайкраще забезпечувати громадян якісною правовою допомогою. Водночас, система управління сферою надання БПД в Україні також є достатньо розвиненою, надається якісно та доступно. Разом з тим, на сучасному етапі функціонування БПД все ще існує необхідність у її вдосконаленні, спираючись на позитивний зарубіжний досвід. Так, варто звернути увагу, зокрема, на позитивний досвід Республіки Естонія в питанні функціонування інформаційної системи державної правової допомоги. При подальшому реформуванні системи управління БПД в Україні окрему увагу варто зосередити на законодавчих змінах з покращення інформаційно-технічного забезпечення системи управління, зокрема, створення Єдиного реєстру надання БПД з віднесенням його до сфери управління Координаційного центру з надання правничої допомоги, а також передбачити в Законі України «Про безоплатну правничу допомогу» можливість надання громадянам БПД для звернення до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій. При цьому, створення Єдиного реєстру надання БПД значно полегшить процедурні питання ведення суб'єктами надання БПД документування, звітності, аналітики, а також зменшить час на уточнення організаційних питань, які виникають під час прийняття рішення про надання БПД. Крім того, зменшиться час і на обробку інформації щодо отримувачів такої допомоги, що також матиме позитивний вплив на якість та швидкість надання БПД.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про безоплатну правничу допомогу. Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3460-17> (дата звернення: 11.08.2023).
2. ISAP. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20150001255> (дата звернення: 11.08.2023).
3. Про гарантовану державою правову допомогу: Закон Литовської Республіки від 28.03.2000 р. № VIII-1591 (Republic of Lithuania Law on State-Guaranteed Legal Aid). URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.350869?jfwid=> (дата звернення: 13.08.2023).
4. Про утворення Координаційного центру з надання правової допомоги та ліквідацію Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.06.2012 р. № 504. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/504-2012-%D0%BF> (дата звернення: 13.08.2023).
5. Riigi õigusabi seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/101032023014> (дата звернення: 14.08.2023).
6. Про правову допомогу: Закон Республіки Болгарія від 01.01.2006 р. (Закон за правната помощ). URL: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135511185> (дата звернення: 15.08.2023).
7. Лимар А.П., Прокопенко Л.Л. Європейський досвід надання первинної правової допомоги для України: історія і сучасність. Державне управління та місцеве самоврядування, 2021, № 1 (48), С. 24–32.